

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВБИВСТВО МАТІР'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ (1917–1960 РР.)

У статті досліджено історію розвитку кримінальної відповідальності за умисне вбивство матері своєї новонародженої дитини за вітчизняним кримінальним правом після революції 1917 р. до середини ХХ ст.

Ключові слова: історія розвитку, кримінальне право, кримінальна відповідальність, вбивство, матір, новонароджена дитина, покарання.

Представники різних галузей науки – юристи, філософи, соціологи й психіатри протягом багатьох століть досліджують природу й причини злочинності, особу злочинця, його вину.

Уже в перші роки після революції були прийняті окремі нормативно-правові акти, які змінили статус позашлюбних дітей (зокрема, Декрет СНК “Про цивільний шлюб” від 18.12.1917 р.). Відповідно, припинив існування інститут позашлюбних дітей, оскільки жінкам було надано право самостійно вирішувати питання про материнство тощо. Це не могло не позначитися на розвитку кримінального права того часу.

Мета статті – простежити генезис кримінальної відповідальності у вітчизняному кримінальному праві впродовж 1917–1960 рр.

У радянському кримінальному законодавстві не було спеціальної норми щодо відповідальності за вбивство матері новонародженої дитини. Цей злочин припинили визнавати привілейованим, навпаки, його відносили до злочину, скоєного за обставин, що обтяжують покарання.

Так, жінка, винна в насильницькому позбавленні життя своєї народженої дитини, притягувалася до кримінальної відповідальності за п. “д” та “е” ст. 142 КК РРФСР 1922 р., відповідно до яких їй інкримінувалися дві обставини, що обтяжують покарання: вбивство особою, до обов'язків якої входила турбота про вбитого, і вбивство з використанням безпорадного стану вбитого.

Ці пункти охоплювали як дітовбивство, тобто вбивство дитини її батьками або сторонніми особами, так і власне умисне вбивство матері своєї новонародженої дитини.

У той час аналізований склад злочину не карався смертною карою, проте покарання було досить суворим. Санкція статті передбачала позбавлення волі на строк не менше 8 років. Це покарання не застосовувалося до малолітніх матерям молодше 14 років, а

також до неповнолітніх, щодо яких судом було визнано можливим обмежитися методами медико-педагогічного впливу.

Незабаром до ст. 18 було внесено зміни, згідно з якими справи щодо неповнолітніх 14–15-річного віку в усіх випадках прямували до комісії, яка визначала необхідність передачі справи до суду або вжиття заходів медико-психологічного характеру. Аналогічний порядок закріплено й у Кримінальному кодексі РСФРР 1926 р. Тим самим вік кримінальної відповідальності за цей злочин було збільшено до 16 років.

У подальшому караність посягань на малолітніх дітей посилилась. Кримінальний кодекс РСФРР було доповнено ст. 25-а, відповідно до якої до обставин, що обтяжують покарання, додалась за вчинення діяння щодо особи, яка перебувала на піклуванні, або особи, яка є особливо безпомічною через свій вік.

У цей період вчені намагалися звертати увагу законодавця, що мати-вбивця могла під час пологів перебувати в стані афекту, що слід було б, на їхню думку, враховувати як обставину, що пом'якшує покарання, проте останнє не було враховано.

Залишилася такою самою кримінально-правова оцінка цього діяння й за КК РСФРР 1926 р. Норми, що передбачали відповідальність за вбивство матері своєї новонародженої дитини, увійшли без змін до п. “д” та “е” ст. 136 КК РРФСР у редакції 1926 р. [11, с. 80].

Цей законодавчий підхід був сприйняті буквально відповідними статтями всіх союзних республік, крім КК УРСР 1927 р., де, крім відповідної статті, була і спеціальна ст. 142, яка містила таку норму: “Вбивство матері своєї новонародженої дитини відразу ж після пологів тягне за собою позбавлення волі на строк до 3 років” [7, с. 63]. Таким чином, КК УРСР це діяння кваліфікував як злочин з обставинами, що пом'якшують вину, тоді як законодавства інших

союзних республік не передбачали його як особливий вид злочину.

Змінилася лише санкція за КК РСФРР 1926 р.: замість “не нижче 8 років” стало “до 10 років”. Проте формальне посилення покарання за дітовбивство фактично не відобразилося на практиці розгляду судами цієї категорії справ, оскільки суди в більшості випадків застосовували пом'якшені міри покарання відповідно до ст. 28 КК РСФРР 1922 р. (ст. 51 КК РСФРР 1926 р.).

У деяких випадках правозастосовні органи штучно кваліфікували це вбивство як інший злочин – залишення в небезпеці (ст. 163 КК РСФРР).

Більше того, сам законодавець, вказавши верхні межі санкції кваліфікованого вбивства без вказівки на нижні, розширив можливості суду призначити більш м'яке покарання за дітовбивство.

За статистичними даними того часу, наведеними М. Авдєєвою, у 1924–1925 рр. кількість засуджених за цей злочин до умовного покарання становила 57,8% від усіх засуджених за дітовбивство. У подальшому ця кількість скоротилась, проте збільшилась кількість осіб, засуджених до виправно-трудова робіт. У 1931 р. за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини було засуджено умовно – 24%, до виправно-трудова робіт – 36,2% [1, с. 64].

Таким чином, умовні покарання та покарання до виправних робіт становили більше від половини від покарань за ці вбивства, що суперечило санкції ст. 136 КК РСФРР 1926 р. Таку позицію судової практики було роз'яснено в Інструктивному листі Кримінально-касаційної колегії Верховного Суду РСФРР № 2 за 1926 р.

Було вказано на існуючу невідповідність між сутністю та ступенем соціальної небезпеки дітовбивства й іншими злочинами, передбаченими ст. 142 КК РСФРР. Колегія рекомендувала таке: “...подібний злочин скоєно вперше і викликано такими причинами, як гостра матеріальна потреба матері, що прирікає її та дитину на голодне існування, гостре почуття сорому під тиском неосвіченого середовища, що створює в майбутньому нестерпне життя матері і дитині; хвороблива психіка, розхитана самими пологами та звичайною в таких випадках обстановкою (пологи без сторонньої допомоги, на самоті, часто в сараї або де-небудь у цьому роді тощо), то за злочини цього роду призначати міру соціального захисту у вигляді позбавлення волі на мінімальні терміни або ставити питання про умовне засудження” [4, с. 1415].

Проте слід зазначити, що в Інструктивному листі містилося застереження, відповідно до якого ці рекомендації могли застосовуватися лише за умови, якщо матір дитини мала низький культурний рівень. От-

же, Кримінально-касаційна колегія орієнтувала суди на диференційований підхід при призначенні покарання матерям-вбивцям.

Декілька наступних років проблемні питання про насильницьке позбавлення новонародженої дитини життя майже не обговорювали на сторінках періодичних юридичних видань, хоча приділяли достатньо уваги посиленню роботи судових органів щодо захисту дітей у сфері боротьби з їх підкиданням. Це пояснюється частково тим, що минула гострота становища в сенсі неув'язки законодавства та судової практики.

Радянської медициною того часу було встановлено, що жінку під час пологів не можна розглядати як таку, що повністю усвідомлює свої дії. Так, І. Фейгель у Великій медичній енциклопедії зазначає: “Сам родовий акт, пов'язаний із сильними фізичним і душевним потрясінням, через тривалий і повторюваний біль, виняткове фізичне напруження, іноді значну кровотрату висуває до організму жінки великі вимоги й приховує в собі значні небезпеки... крім описаних вище патологічних відхилень від нормальних пологів, родової акт тією чи іншою мірою може позначатися на нервовій системі жінки... у результаті родової травми можуть розвиватися психози, паралічі, невралгії... протягом самих пологів, іноді, порівняно рідко, спостерігаються швидкоплинні психічні розлади, що виражаються в галюцинаціях, насильницьких вчинках (замах на самогубство, дітовбивство), у порушенні або пригніченні свідомості” [3, с. 563].

Виходячи із цього стану жінки в момент пологів, криміналісти того часу вважали, що необхідно відокремити в особливий привілейований склад вбивство новонародженої дитини за наявності певних умов.

Через кілька років такий підхід змінився, кримінально-правові заходи щодо матері стають більш жорстокими. Так, у 1935 р. Коментар ст. 136 КК РСФРР містив зовсім протилежну оцінку цього злочину: “Економічна та політична обстановка, що змінилася, створила всі передумови для нормального життя жінки-матері. Отже, вбивство матір'ю своєї дитини при народженні, зазвичай, повинно розцінюватися судом з точки зору загальних засад, з призначенням покарання за вбивство” [6, с. 196].

Особливе посилення репресії відбувається з 1935 р. в повній відповідності з директивою Верховного Суду РСФРР від 27.08.1935 р. про посилення репресії за вбивство.

У 1935 р. в циркулярі ВС та НКЮ (Наркомату юстиції) РСФРР вказано, що “в нових умовах побуту, підвищеної матеріальної забезпеченості та культурності всіх трудящих СРСР є неправильним застосування за дітовбивство умовного засудження чи інших м'яких мір покарання за мотивами ма-

теріальної потреби, низького культурного рівня, нападів і знущання з боку рідних і оточення тощо", і було рекомендовано йти "шляхом загального посилення репресії, тобто застосування безумовного позбавлення волі (не виключаючи й матері-дітовбивці)" [8, с. 23].

З тих же міркувань А. Тадевосян робить висновок, що "виникла необхідність щодо посилення репресії за ці злочини, бо тепер уже немає підстав знаходити в поведінці матері, яка вбила свою дитину, обставини, що пом'якшують її вину" [10, с. 158].

Таким чином, вказівка Верховного Суду вплинула на подальшу судову практику: якщо в 1935 р. у СРСР на строк 5 років і вище було засуджено лише 34% всіх засуджених за дітовбивство, то за I півріччя 1939 р. цей відсоток підвищився до 42%.

За необхідність виділення привілейованого складу злочину умисного вбивства матері своєї новонародженої дитини виступали М. Авдєєва [1], М. Шаргородський [12], пізніше М. Аніянц [2], Е. Побігайло [9]. Загалом аргументи щодо віднесення вбивства матері своєї новонародженої дитини до привілейованого складу злочину зводилися до обставин, зумовлених станом здоров'я винної жінки.

Інші автори вважали, що підстав для позитивного вирішення цього питання немає. Так, на думку М. Загороднікова, виділення складу дітовбивства створює привілеї для тих осіб, які вчинили вбивство новонародженої дитини з низьких, корисливих, антисупільних мотивів, іноді жорстоким способом без жодних обставин, що пом'якшують вину. Він вважав, що чинне кримінальне законодавство того часу і без спеціальної норми надає суду можливість визначити покарання за дітовбивство з урахування обставин, що обтяжують і пом'якшують покарання, у тому числі аномалій у стані здоров'я породіллі, а також її особливого психологічного стану [5, с. 165].

Полеміка із цього приводу тривала. Гостро постало це питання й при обговоренні проектів кримінальних кодексів радянських республік 1959–1961 рр.

Позитивним результатом цього процесу стало включення до кримінальних кодексів більшості радянських республік спеціальної норми про умисне вбивство матері своєї новонародженої дитини.

Подібні норми з'явилися в кримінальних кодексах десяти республік: ст. 96 КК Української РСР, ст. 92 КК Молдавської РСР, ст. 83 КК Узбекикої РСР, ст. 96 КК Азербайджанської РСР, ст. 106 КК Таджикицької РСР, ст. 110 КК Туркменської РСР, ст. 106 КК Литовської РСР, ст. 100 КК Латвійської РСР, ст. 102 КК Естонської РСР, ст. 97 КК Киргизької РСР.

Хоча норми цих кримінальних законів розглядали цей злочин як умисне вбивство матері своєї новонародженої дитини під час або безпосередньо після пологів, санкції різнилися: до 5 років позбавлення волі в Литві, Латвії, Туркменістані, Узбекистані; до 4 років – в Естонії, до трьох років – в інших республіках, зокрема Україні. Поряд з позбавленням волі альтернативне покарання у вигляді виправно-трудова робіт терміном до 1 року передбачалось кримінальними кодексами Литви та Молдавії. Законодавство деяких радянських республік містило кваліфікований склад злочину – повторне вчинення цього вбивства (Литва, Латвія, Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан).

Водночас кримінальні кодекси РСФРР, Білоруської РСР, Грузинської РСР, Вірменської РСР, Казахської РСР залишилися без змін. Дії матері, винній у вбивстві своєї новонародженої дитини, кваліфікувалися як "просте" умисне вбивство, без обставин, що обтяжують і пом'якшують покарання.

Унаслідок цього мали місце розбіжності в оцінці ступеня суспільної небезпеки умисного вбивства матері своєї новонародженої дитини за законодавством радянських республік. Крім того, що така ситуація суперечила вимогам Конституції СРСР, яка не допускала суттєвих відмінностей у законодавчих актах союзних республік, не зумовлених національними особливостями, вона ще й ставила в залежність правовий статус громадян від тієї обставини, як місце вчинення злочину.

Висновки. У дореволюційний період відповідальність за умисне вбивство матері своєї новонародженої дитини була передбачена спеціальною нормою, що було нехарактерним для радянського законодавства, яке не передбачало це діяння як особливий вид злочину. Вбивство матері новонародженої дитини кваліфікувалося як вбивство при обставинах, що обтяжують покарання, у межах ст. 142 і 136 КК РСФРР 1922 і 1926 рр. відповідно, незначно відрізняючись між собою лише санкціями. Кримінально-касаційна колегія Верховного Суду РСФРР визначила судову практику, рекомендувавши судам розглядати вбивство матері своєї дитини при народженні як особливий вид вбивства, що стався під впливом збігу тяжких життєвих обставин (матеріальна скрута, почуття сорому, стан психіки, зумовлений пологами). Таким чином, відсутність у КК спеціальної норми про дітовбивство створювало непотрібні труднощі в роботі судів.

Починаючи з прийняття першого КК РСФРР в 1922 р., до кінця 50-х рр. ХХ ст. тривала активна полеміка про доцільність такої статті, підсумком якої стало включення до більшості кодексів союзних республік спеціальної норми про заподіяння смерті новонародженій дитині. Проте в результаті

цього склалася колізія, яка, по-перше, су-перечила нормам Конституції СРСР; по-друге, не могла бути пояснена жодними національними особливостями, специфікою культурної, соціальної й економічного жит-тя того чи іншого народу, коли максималь-на межа покарання в одних союзних рес-публіках опинялася мінімальною межею в інших. Наявне різке розходження покаран-ня за той самий злочин на території респу-блік у межах єдиної держави ставило в за-лежність правове становище громадян від місця скоєння злочину.

Таким чином, особливістю розвитку ра-дянського кримінального законодавства щодо відповідальності за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини було те, що воно розвивалося у відриві від загал-ьних світових тенденцій. Довгий час у Ра-дянському Союзі цей злочин розглядали як пережиток буржуазного суспільства, що позначалося на суворості санкцій. Проте правозастосовна практика була більш м'якою. Суперечки між чинним законодав-ством та слідчо-судовою практикою при-звели до змін у кримінальне законодавство деяких радянських республік у 1956–1961 рр., у більшості з яких з'явилися привілейовані склади цього злочину.

Список використаної літератури

1. Авдеева М. Детоубийство / М. Авдеева // Социалистическая законность. – 1937. – № 8. – С. 63–65.
2. Анианц М. К. Ответственность за пре-ступления против жизни по действующему законодательству союзных рес-публік / М. К. Анианц. – Москва : Юрид. лит., 1964. – 211 с.
3. Большая медицинская энциклопедия / под ред. А. Н. Семашко. – Москва, 1936. – 1234 с.
4. Инструктивное письмо Уголовно-кас-сационной коллегии Верховного Суда РСФРР № 2 за 1926 г. // Ежемесячник советской юстиции. – 1926. – № 50. – С. 1415.
5. Загородников Н. И. Преступления про-тив жизни по советскому уголовному праву / Н. И. Загородников. – Москва : Госюриздат, 1961. – 276 с.
6. Карницкий Д. Уголовный кодекс РСФРР / Д. Карницкий, Г. Рогинский. – Москва : Госиздат "Сов. изд-во", 1935. – 562 с.
7. Кримінальний кодекс УРСР (офіційний текст із змінами на 1 вересня 1958 р. та з додатками). – Київ : Держ. вид-во політ. літ-ри, 1958. – 164 с.
8. Лысак Н. В. Ответственность за убийст-во матерью новорожденного ребенка (историко-правовой анализ) / Н. В. Лы-сак // История государства и права. – 2005. – № 1. – С. 21–24.
9. Побегайло Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними / Э. Ф. Побегайло. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. – 206 с.
10. Тадевосян А. Об уголовной ответствен-ности за преступления против детей / А. Тадевосян // Советское государство. – 1940. – № 8–9. – С. 157–161.
11. Уголовный кодекс РСФРР редакции 1926 г. – Москва : Гос. изд. юрид. лит., 1957. – 114 с.
12. Шаргородский М. Д. Преступления про-тив жизни и здоровья / М. Д. Шар-городский. – Москва : Юридическое из-дательство МЮ СССР, 1948. – 512 с.

Стаття надійшла до редакції 19.03.2015.

Семенюк И. С. Развитие отечественного законодательства об убийстве матерью своего новорожденного ребенка (1917–1960 гг.)

В статье исследуется история развития уголовной ответственности за убийство матерью своего новорожденного ребенка по отечественному уголовному праву после революции 1917 г. до середины XX в.

Ключевые слова: история развития, уголовное право, уголовная ответственность, убий-ство, мать, новорожденный ребенок, наказание.

Semenyuk I. History of Development of the Legislation of Infanticide Under the National Criminal Law (1917–1960)

The article investigates the history of criminal responsibility for the infanticide from 1917 to the middle of the twentieth century under the national criminal law.

In pre-revolutionary period of responsibility for infanticide was a special rate, which was unchar-acteristic for the Soviet legislation which does not imply that act as a particular type of crime. The infanticide qualify as aggravated murder under Art. 142 and 136 of the Criminal Code of the RSFSR in 1922 and 1926 respectively, slightly differing among themselves only sanctions. Criminal Cassation Board of the Supreme Court of the RSFSR defined judicial practice, courts consider infanticide as a special kind of murder that occurred under the influence of the coincidence of severe life circum-stances (material hardship, shame, state of mind caused by childbirth). Thus, the absence of special rules in the Criminal Code of infanticide created unnecessary difficulties in the courts.

Since the adoption of the first RSFSR Criminal Code in 1922 to the middle of the 20th century was an active debate about the feasibility of this article of Code, which culminated in the inclusion of most codes of the Union republics on special rule causing the death of a newborn baby. However, as a re-

sult, there was a conflict which, first, contrary to the Constitution of the USSR and, secondly, could not be explained by any national characteristics, specific cultural, social and economic life of a nation when the maximum limit of the punishment in some Union republics was provided minimum limit others. There is a sharp distinction punishment for the same offense on the territory of a single state within pursued dependent legal status of citizens of the place of the crime.

Thus, we can conclude that the feature of the Soviet criminal legislation on responsibility for the infanticide was that it developed in isolation from the general world trends. For a long time in the Soviet Union the crime was seen as a relic of bourgeois society that affects the severity of sanctions. But law enforcement practice was softer. Disputes between the current legislation and investigative and judicial practice have led to changes in the penal law of some Soviet republics in 1956–1961, most of which appeared preferred corpus delicti of the crime.

Key words: history of development, criminal law, criminal responsibility, infanticide, mother, newborn baby, punishment.